AUT, XLI, 2003, p. 213-220

CUVÂNTUL PRESEI ÎNTRE LIBERTATEA DE EXPRESIE ŞI MANIPULARE

de
Mihaela PASAT

"La liberté est un état d'esprit" (Paul Valéry)

În mesajul difuzat cu aproape cinci ani în urmă (5 martie 1997), Federico Mayor, director general al UNESCO, exprima ideea angajării mai activ ca nicicând în promovarea "liberei circulații a ideilor prin cuvânt şi prin imagine" :

> *"L'Organisation a réaffirmé avec force sa volonté de mettre en oeuvre son devoir constitutionnel en adoptant une nouvelle stratégie de la communication au cours de la 25ème session de sa Conférence générale de 1989. Depuis lors, profitant des nouveaux espaces de liberté qui se sont ouverts depuis la fin de la guerre froide, elle a déployé des efforts considérables pour encourager* ***"la libre circulation de l'information aux plans international aussi bien que national et sa diffusion plus large et mieux équilibrée, sans aucune entrave à la liberté d'expression"***(sublinierea îmi aparține).

Discursul reafirma, de fapt, două articole din *Declarația Drepturilor Omului*, apărute la peste 150 de ani distanță :

> ***Article 11.*** *- La libre communication des pensées et des opinions est un des droits les plus précieux de l'homme; tout citoyen peut donc parler, écrire, imprimer librement, sauf à répondre de l'abus de cette liberté dans les cas déterminés par la loi.*
>
> ***Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen, 1789***
>
> ***Article 19.*** *- Tout individu a droit à la liberté d'opinion et d'expression, ce qui implique le droit de ne pas être inquiété pour ses opinions et celui de chercher, de recevoir et de répandre, sans considérations de frontière, les informations et les idées par quelque moyen d'expression que ce soit.*
>
> ***Déclaration des Droits de l'Homme, décembre 1948 (Assemblée générale de l'ONU)***

BDD-A6343 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:05 UTC)

Aceste tipuri de manifestări ale unor acte de acuzare directe sau indirecte au o frecvență crescândă de când se afirmă tot mai mult că libertatea de expresie şi accesul la informație continuă să fie violate mai peste tot în lume, cenzura exersându-se prin violență (trimitere în judecată, închisoare) ori prin hărțuire economică şi/sau psihică.

Libertatea cuvântului este considerată drept indicator esențial al maturității democratice a unei societăți şi este adevărat că libertatea presei este o condiție necesară, dar nu suficientă, pentru democrație. Ea ar reprezenta dreptul de a se exprima şi de a critica al tuturor cetățenilor care trăiesc în țările democrate, drept obținut în urma unor lupte îndelungate, or, nici acum, în secolul al XXI-lea, nu se poate vorbi de o libertate absolută a presei. Dar, oare, asta ar însemna că **orice**, că **totul** ar putea fi spus ?

Două concepte, dezvoltate în paralel, se sprijină, ori se înfruntă, în funcție de țelul pe care îl servesc: ***libertatea***, pe de o parte, ***legea***, pe de altă parte.

Conform dicționarului *Petit Robert* (2000), pot fi desprinse următoarele accepțiuni /în traducerea mea/ :

LIBERTATE I. (sens restrâns) - stare, situație a unei persoane care nu se află sub dependența absolută a cuiva;
II. (sens larg) - stare a ceea ce nu suferă constrângere;
III. (politic, social) - putere de a acționa în sânul unei societăți organizate, conform propriei determinări, în **limita unor reguli definite** /sublinierea mea/ (libertate *civilă* : dreptul de a face tot **ceea ce nu este interzis de lege** /sublinierea mea/);
IV. (fil., psih.) - caracter nedeterminat al voinței umane.

LEGE - regulă imperativă impusă omului; ansamblu de reguli obligatorii stabilite de autoritatea suverană a unei societăți şi sancționate de forța publică;
- regulă imperativă, exprimând un ideal, o normă, o etică;
- regulă dictată omului de conştiința sa;
- axiome fundamentale care dau gândirii valoarea sa logică.

Conform *Dicționarului explicativ al limbii române* (1998), găsim, pentru aceleaşi intrări:

LIBERTATE 1. - posibilitatea de a acționa după propria voință sau dorință, posibilitatea de acțiune conştientă a oamenilor în condițiile cunoaşterii (şi stăpânirii) legilor de dezvoltare a naturii şi a societății;
2. - starea unei persoane libere, care se bucură de deplinătatea drepturilor politice şi civile în stat;
- starea celui care nu este supus unui stăpân;
3. - independență;

BDD-A6343 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:05 UTC)

4. - *libertate de gândire* sau *libertatea cuvântului* = dreptul de a exprima prin viu grai sau prin scris opiniile proprii.

LEGE I. categorie filozofică ce exprimă raporturi esențiale, necesare, generale (…) între obiectele şi fenomenele realității;

II. 1. normă cu caracter obligatoriu stabilită şi apărată de puterea de stat**.**

(din ambele dicționare am selectat doar sensurile cu pondere în cercetarea întreprinsă).

Sfera semantică rămâne însă lacunară raportat la realitatea interpretării la nivel pragmatic.

Istoric privind lucrurile, **libertatea presei**, atât cât există, nu a fost cucerită într-o singură zi. În Europa, ea s-a dezvoltat sub forma unui *concept universal*. Dincolo de Europa, a găsit teren fertil mai ales în America de Nord.

Libera confruntare a ideilor a prins contur în secolul al XVII-lea, dar abia cu un secol mai târziu, în 1766, este instituit în Suedia dreptul presei, prin introducerea în Constituție a interzicerii oricărei limitări în ce priveşte dreptul de publicare. Poate nu este lipsit de interes faptul că Suedia face parte, din perspectivă multiculturală, dintre țările cu cel mai scăzut indice de distanță ierarhică [indice 31, pe o scară 0-100]. Reiau, în traducere proprie, un fragment anecdotic dezvăluit de HOFSTEDE (1994 : 41-42), revelator pentru fenomenul libertății de exprimare, mai ales când polii comunicării aparțin unor culturi diferite:

> "În 1809, aristocrația suedeză a înfăptuit o revoluție paşnică, ultima din istoria Suediei: nobilii l-au detronat pe regele Gustav al IV-lea, considerat incompetent, pentru a-l aduce în locul său pe Jean-Baptiste Bernadotte, generalul francez care servise sub ordinele duşmanului lor, Napoleon. Bernadotte acceptă, devenind regele Carl al XIV-lea; descendenții săi ocupă şi astăzi tronul Suediei. Cu ocazia urcării pe tron, noul rege se adresă Parlamentului suedez în limba țării; dar suedeza sa stâlcită declanşă râsete şi suveranul a fost atât de vexat încât a renunțat definitiv să vorbească acea limbă.
>
> Bernadotte fusese victima unui şoc cultural: nicicând, de-a lungul formării şi carierei sale militare, nu văzuse subordonați care să râdă pe față de greşelile vreunui superior. Istoricii raportează cât de greu i-a fost să se adapteze mentalității mai egalitare a suedezilor (apoi a norvegienilor, al căror suveran a devenit de asemenea) şi drepturilor constituționale ale supuşilor săi".

Franța epocii Luminilor apăra caracterul universal al dreptului de exprimare şi Revoluția franceză a promulgat primele texte fixând libertatea

BDD-A6343 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:05 UTC)

presei. Dacă *Journal des états généraux*, primul ziar de opoziție, urma să fie interzis la abia două zile de la apariție, între 1789 şi 1794 văd lumina zilei peste o mie de publicații. Iar din *Declarația drepturilor omului* face parte şi *Articolul 11*, citat la începutul acestui studiu.

Imperiul pune, totuşi, botniță presei; şi numărul ziarelor descreşte. În 1911, doar 4 publicații mai rămân la Paris, toate plasate sub controlul statului. Abia cea de-a III-a Republică va readuce un spirit de libertate.

În perioada actuală, libertatea presei nu este un fenomen universal, ea exersându-se doar într-un număr limitat de țări (şi nici acolo nu în mod absolut, logica economică putându-se afla în contradicție cu libertatea de a publica). Devine evident că libertatea nu se poate afirma fără contraponderea unei responsabilități.

Gândul este liber, dar cuprinderea lui în cuvânt, rostit sau scris, îi poate limita aria de influență. Reprezentanți ai mass-media din tot mai multe țări (mai ales din America de Sud, Africa şi, de curând, Israel) acuză limitarea presei prin diferite mijloace, de la presiuni economice asupra prețului hârtiei şi tiparului până la asasinate.

Acolo unde este "proclamată", libertatea de exprimare există sub anumite condiții, ea rămânând o *miză* într-un joc al cărui câştigător nu se cunoaşte (şi poate că regula jocului nici nu prevede un câştigător!). ***Concentrarea mijloacelor de comunicare în masă*** este o tendință tot mai evidentă în țările dezvoltate, în care marile grupări cumpără tot mai multe ziare, posturi de radio şi televiziune, conform unei logici ce transformă informația într-un dat economic a cărui valoare se măsoară cel mai adesea prin nivelul de audiență. Astfel apare riscul de a **împiedica** dezvoltarea unei **informații diferite şi pluraliste**, care n-ar mai fi rentabilă.

Cuvântul presei vs *factorii de control*

În multe țări dezvoltate ziarele constituie pentru o însemnată parte a populației unicul limbaj tipărit citit cu regularitate. Oamenii ajung dominați de un anume tip de limbaj şi, mai ales, de o anume *utilizare* a limbajului.

În aceeaşi publicație, în funcție de subiectul avut în vedere şi de scopul vizat, stilul poate fi cu totul diferit de la articol la articol.

Factorii de control nu pot fi însă evitați şi ei vor marca, sub o formă sau alta, "calitatea" publicației avută în vedere :

- **Legile guvernamentale** se raportează la rasism, obscenități, blasfemie, insultă, divulgarea unui secret de stat. Dimensiunile culturale de tip *distanță ierarhică, grad de individualism/colectivism, grad de masculinitate/feminitate* şi *control al incertitudinii* au un rol fundamental la acest nivel. Cu cât guvernul este mai autoritar, cu atât controlul este mai mare. Formula dictatorială presupune un control aproape total al

BDD-A6343 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:05 UTC)

mijloacelor mass-media. Evident, trebuie luat în seamă că este controlat atât stilul în care informația e distribuită, cât şi accesul la informație. Politicienii pot exersa presiuni asupra ziariştilor şi obiectivitatea se poate clătina, ori chiar ruina. Limbajul ziaristului este clar afectat de astfel de intruziuni "regulatoare";

- **Proprietarul/directorul** publicației poate interveni, impunând reguli raportate la conținut, cu care jurnalistul trebuie să fie de acord.
- **Responsabilii cu anunțurile publicitare**, dintre care mulți sunt sponsori, pot impune presiuni cu privire la subiectele publicate. Ei pot face **presiuni comerciale**.
- **Controlul editorial**, în funcție de politica editorială, va determina prioritățile, va adopta un anume registru de limbaj, de stil, de prezentare, va accepta sau nu blasfemia, obscenitatea, rasismul, sexismul etc..

Aspectele legate de *limbajul veştilor, faptul divers, interviu, grafica titlurilor, spațiu, timp, cost* constituie tot atâtea tipuri de presiuni posibile asupra autorilor. Luând ca exemplu doar ***interviul***, nu putem ignora multitudinea tipurilor de întrebări şi de răspunsuri date, în funcție de pluralitatea celor intervievați şi, de aici, implicațiile ce pot surveni. Interviul este forma cea mai aptă să **includă pasaje prezentate în DR (**discurs direct), lăsând intervievatului posibilitatea de a interpune propria personalitate. De la registrul amical, interviul poate deveni relativ uşor **subiect al confruntărilor**.

Etica profesională este pusă în mod egal sub semn de întrebare atunci când jurnalistul operează sub constrângeri. De exemplu, în cazul când el lucrează pentru un ziar care susține un anume punct de vedere (politic sau de altă natură), **discursul** va fi **supus manipulării** nu doar prin forma sa inițială, *ci şi prin faptul că poate fi utilizat ulterior fragmentat*, în contexte nepropice sau voit nepropice.

Manipularea

Se poate specula la nesfârşit asupra manierei de a influența publicul cititor şi asupra capacității jurnalistului de a-şi păstra sau nu coloana vertebrală.

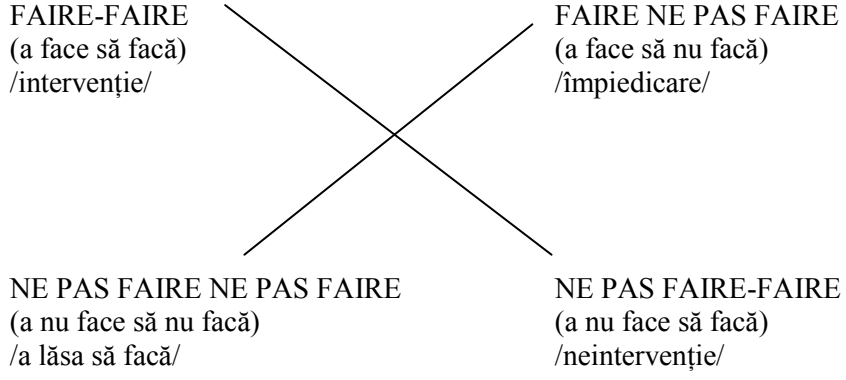
Structurarea cuplului **libertate de expresie - manipulare** devine pertinentă într-o perspectivă care reuneşte *dimensiuni semiotice* şi *dimensiuni interculturale*.

Dacă "operația" este o acțiune a omului asupra lucrurilor, "manipularea" se caracterizează drept *acțiune a omului asupra altor oameni*, vizând să-i determine să execute un program dat (GREIMAS, 1977 : 11). În primul caz, avem de-a face cu o structură de tip "FAIRE-ETRE" (a face să fie), în cel de-al doilea fiind vorba de cuplul "FAIRE-

BDD-A6343 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:05 UTC)

FAIRE" (a face să facă). Aceste două forme de activitate, dintre care una se înscrie în **dimensiunea pragmatică**, iar cealaltă în **dimensiunea cognitivă**, corespund unor structuri modale de tip **factitiv**.

Reflectată în careul semiotic, ***manipularea*** trimite înspre patru posibilități:

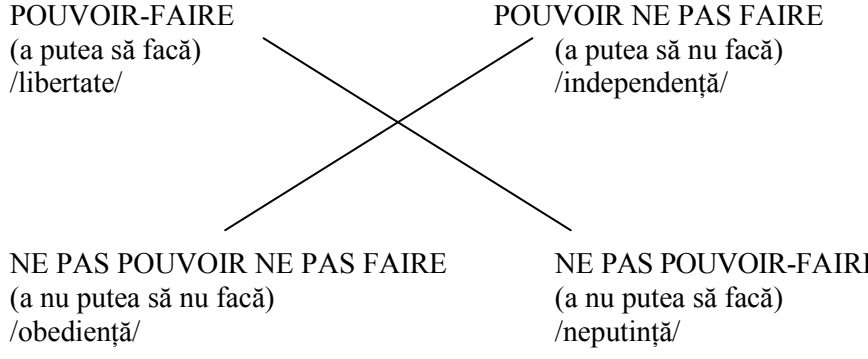

E vorba de o comunicare în care locutorul (manipulator) îl împinge pe alocutor (manipulat) înspre poziția de **absență de libertate** (obstrucție de libertate), încât acesta este **obligat** să accepte contractul propus.

Aşadar, prima dată intră în joc transformarea competenței modale a destinatarului (*ne pas pouvoir ne pas faire*- a nu putea să nu facă). Apar două posibilități, în funcție de conjuncția pentru care se optează:

- **provocarea** /ori **intimidarea**/ - dacă se adaugă un "*devoir-faire"* (a trebui să facă)
- **seducția** / ori **ispita**/ - dacă va fi vorba despre un *"vouloir-faire"* (a vrea să facă)

Din perspectiva competenței modale a destinatarului, sunt previzibile patru posibilități:

În universul socio-cultural se pot determina astfel anume (sub-)coduri de onoare pe care le pune în joc manipularea:

- de **suveranitate** (libertate + independență)

BDD-A6343 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:05 UTC)

- de **supunere** (obedienţă + neputinţă)
- de **mândrie** (libertate + obedienţă)
- de **umilinţă** (independenţă + neputinţă)

Important este de reţinut că în cazul unui "faire-faire" (care implică *intervenţia*) ***raportul*** dintre Destinator/Emiţător şi Destinatar/Receptor ***nu este unul de egalitate,*** ca într-o banală situaţie de interlocuţie în care cei doi poli sunt presupuşi a avea competenţe comparabile, ci ***de la superior la inferior***.

Raportul putere-limbaj devine astfel pertinent din dublă perspectivă: la nivel pragma-lingvistic se manifestă "*puterea* limbajului", la nivel intercultural se manifestă "*limbajul* puterii".

Evident, n-ar exista manipulatori dacă eforturile lor n-ar fi încununate de succes. Există situaţii în care cititorul decodează intenţia manipulatoare a ziaristului privat de libertatea de expresie, dar sunt foarte numeroase situaţiile în care *"decriptarea" nu se realizează*, mai ales **când nivelul cultural al receptorului are carenţe importante**.

"Fericiţi cei săraci cu duhul" … căci problema va fi tot a celor ce nu se lasă obnubilaţi, pentru a nu deveni victime ale unei "crize de încredere" raportată la ***cuvânt*** în general (BRETON, 2000 : 144).

Comunicarea … încotro ?

În limba română, ***cuvântul*** se leagă etimologic de *conventum* ("întâlnire", "aducere laolaltă", "înţelegere"), aşadar **cuvântul presei**, adresat unui destinatar extrem de complex, este presupus a făuri o opinie coerentă, rezultat al unei comunicări "realizate" /"efective" (PASAT, 1987 : 172 şi 1994 : 94). Or, devenirea efectivă a comunicării are loc numai prin magica relaţie dintre Emiţător şi Receptor (în toate ipostazele acceptate), care face ca *intenţia* celui dintâi să fie *recunoscută* de cel de-al doilea, provocând răspunsul, în unica manieră de continuare a "schimbului".

Ceea ce presupune, raportat la subiectul în discuţie, necesitatea asigurării nu doar a **libertăţii de expresie,** ci şi a **libertăţii de receptare.**

Sau, mai pe scurt: a **LIBERTĂŢII**.

BIBLIOGRAFIE

BRETON, Philippe - *La parole manipulée*, Paris, La Découverte/Poche, 2000, 221p.

CATRINA, Simona - *Informaţie sau manipulare ?*, în "Naţional", nr. 1153, Luni 29 martie 2001, p. 8.

BDD-A6343 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:05 UTC)

GREIMAS, A.J. - COURTES, J. - *Six articles d'un dictionnaire sémiotique,* în "Documents de travail", Università di Urbino, numero 67, ottobre 1977, serie A, 19 p.
HOFSTEDE, Geert - *Vivre dans un monde multiculturel,* Paris, Editions de l'Organisation, 1994, 352 p.
JOULE, R.V. - BEAUVOIS, J.L. - *Petit traité de manipulation à l'usage des honnêtes gens*, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1987.
MUCCHIELLI, Alex - *L'art d'influencer*, Paris, Armand Colin, 2000.
PARRET, Herman - *L'esthétique de la communication*, Ousia, Bruxelles, 1999, 231 p.
PASAT, Mihaela - *Discours direct/Discours rapporté-Discours relaté*, Antwerp, Abstracts-International Pragmatics Conference, 1987, p.172.
PASAT, Mihaela - *Rêve et psychopragmatique*, în "Caiet de semiotică", nr. 10, Timişoara, 1994, p. 91-119.
VERLUYTEN, Paul S. - *Intercultural Communication in Business and Organisations*, Leuven, Acco, 2000, 255 p.

*
* * DEX (*Dicţionarul explicativ al limbii române)*, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1998.

*
* * PR (*Petit Robert*), Paris, Dictionnaires Le Robert, 2000.

http://www.mfa.gov.il
http://www.unesco.org
http://www.sauvage.securite-reseaux.net/liberte
http://www.faife.dk/Conseil de l'Europe-*La liberté d'expression et les réseaux de communication*, rapport établi par Paul STURGES.
http://www.stars.coe.fr/doc/ (Liberté d'expression et d'information dans les médias en Europe)

LA PAROLE DE LA PRESSE ENTRE LA LIBERTÉ D'EXPRESSION ET LA MANIPULATION

(Résumé)

L'étude se propose de mettre en évidence la relation langage-dimensions de la communication multiculturelle, à l'intérieur de la structure bien définie des mass-media, relation déchirée entre les articles de la *Déclaration des Droits de l'Homme* et les réalités de la vie quotidienne.

On met en évidence la manière d'intervenir dans le discours de la manipulation, en nuançant au niveau sémiotique.

BDD-A6343 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:05 UTC)